

ΤΟ ΘΕΑΤΡΟ ΓΕΝΝΗΘΗΚΕ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ

Λεπτομέρεια μωσαϊκού από την Πομπηία. Εθνικό Μουσείο Νεαπόλεως. Ετοιμασίες για την παρασταση. Διακρίνονται καθαρά τὰ σκηνογραφικά στοιχεία, τὰ κοστούμια και οί μάσκες τών ηθοποιών. Κάτω στό μέσον, ή άσπρη μάσκα θά άποδώσει τή γυναικεία φιγούρα τού έργου, διαφοροποιώντας έτσι τó φύλο.

Τό θέατρο θά έλεγε κανείς ότι πρωτοπαρουσιάζεται σάν μέσο γιά νά δηλωθεί και νά έκφραστεί ή θρησκευτική λατρεία σ' όλους τούς λαούς τής γής. Στην Έλλάδα όμως γιά πρώτη φορά τό θέατρο παίρνει τήν κοινωνική και αισθητική μορφή πού έχει ώς σήμερα.

Ή ιστορία τού θεάτρου άρχίζει στην Έλλάδα μέ τή λατρεία τού Διονύσου, τού πιό νέου θεοϋ στόν Όλυμπο, προστάτη τής γονιμότητας και τής θλάστησης πού χάρισε στους άνθρώπους τό κρασί. Ή λατρεία του ξεκινά από τή ΒΔ Μ.Ασία και Θράκη και περνά στην ύπόλοιπη Έλλάδα συναντώντας πολλές αντίδράσεις. Άρκει νά αναφέρουμε ότι ή Άγαϋη, στην τραγωδία τού Εϋριπίδη «Βάκχες», σκοτώνει τό γιό της βασιλιά Πενθέα τής Βοιωτίας στή διάρκεια έκστασιακού χοροϋ, γιά νά καταλάβουμε τί δύναμη έφερνε μαζί του ό καινούριος θεός.

Κλαίρη Εϋστρατίου

Άρχαιολόγος

Χαρακτηριστικό γνώρισμα της διονυσιακής λατρείας είναι ο χορός, ο κυκλικός χορός, που τον έκτελούν οι άνδρες της συνοδείας του θεού μεταμφιεσμένοι σε ασπίδους - δράγους. Τραγουδούν το διθύραμβο, τραγουδι χορικό με αφηγηματικά στοιχεία. Τύπανα και αούλοι, άναμμένες δάδες και άφθονο κρασί, στεφάνια από κισσούς και κλιματώφια, περικλωάδες και θλαστήρια από άμπελια δημιουργούν μία εύδαιμονική ατμόσφαιρα στους λάτρεις που γλεντοκοπούσαν στις πλαγιές των δασωμένων βουνών. Οι Μαινάδες, που τόσο συχνά θλέπομαι να άπεικονίζονται σε άγγεία του θου και κυρίως του 5ου αι. π.Χ., άλλοτε ντυμένες με δέρματα ζώων, άλλοτε να χορεύουν έκστασιακά ή να κρατούν μικρά ζώα, να μαζεύουν σταφύλια ή να προετοιμάζουν το κρασί, είναι οι μυθικές γυναίκες, οι νύμφες, που άνεβριψαν το μικρό Διόνυσο.

Στήν Άττική, η λατρεία του Διονύσου καθιερώναται την εποχή του Πεισιστράτου (6ος αι. π.Χ.). Οι τύραννοι που έπεδίωκαν τη συμπάθεια των λαϊκών τάσεων ενώνονα τη λαϊκή θρησκευτική ζωή που είχε άρχισεί να άναπτύσσεται ένδονα στις άγροτικές περιοχές. Στά χρόνια του μεταφέρεται το παλιό Ξύλινο άγαλμα (ζόνα) του θεού από ένα χωριό της Βοιωτίας — τις Έλευθερές — στην Άθήνα. Γιά χάρη του χιτζείται ένας μικρός ναός στη νότια πλαγιά της Άκρόπολης και κοντά μία κυκλική όρχηστρα γιά τόν «κύκλιο» λατρευτικού χορό.

Μ' αυτό τον τρόπο η περιφρονημένη άγροτική λατρεία εισχώρησε στόν κύκλο των λατρειών που γίνονατην στην πόλη και άποτέλεσε τόν πυρήνα της έπίσημης γιορτής των Μεγάλων Διονυσίων.

Άν και ο θεός γιορταζόταν στα Άνθεστήρια, τα Λήνια και τα κατ' άγρους Διονύσια, μόνον τα Μεγάλα Διονύσια στάθηκαν ικανά να συσπειρώσουν όλες εκείνες τις προϋποθέσεις μέσα από τις όποιες έρηπήθηκε το άρχαίο δράμα. Γιορτή έπίσημη της πόλης, στην όπια συνέερεαν άνθρωποι άπ' όλην την Έλλάδα — γύρω στα τέλη Μαρτίου — ήταν μία εύκαιρία έπίδειξης του πλούτου και της δύναμης που υπογράφει κυρίως της καλλιτεχνική και πνευματική άκτινοβολία της Άθήνας.

Σύντομα οι λατρευτικές τελεουργίες άρχισαν να παίρνονα συγκεκρι-

μένη μορφή. Ό διθύραμβος, το τραγούδι της όμάδας των συνοδών του Διονύσου, «του χορού», που συνδυάζει τόν ποιητικό λόγο με τη μουσική, τήν όρχηση και το ζωηκό στοιχείο, γιά να διηγηθεί τη ζωή του θεού, εξέλισσεται σε δράμα, πράξεις δηλαδή με θρησκευτικό περιεχόμενο. Τόν 6ο αι. π.Χ. άρχίζουν κιόλας οι δραματικοί άγώνες που όργανώνονατην στην όρχηστρα της Άγοράς. Ό διθύραμβος διμορφώνεται σε αυτόνομο ποιητικό είδος με τονισμένα τα αφηγηματικά στοιχεία του γύρω από μύθους όχι άποκλειστικά διονυσιακούς. Η τραγωδία βρίσκει το δρόμο της.

Στά Μεγάλα Διονύσια του 535/4 π.Χ. ο Θέσιπς έγκαινίασε την έπίσημη εισαγωγή της τραγωδίας στη γιορτή, νίκησε και πήρε βραβείο ένα τράγο. Τόν 5ο αι. π.Χ. ο θρησκευτικός χαρακτήρας του δράματος, που κρατήθηκε σχεδόν άνεπαφος ως τότε, άρχισε να άνοιξει. Ό Θέσιπς έχει κιόλας παρουσιάσει τόν πρώτο ύποκριτή, το πρόσωπο δηλαδή που δέν άνήκει στην όμάδα του χορού και έχει σκοπό να κάνει διάλογο μαζί του προκαλώντας έρωτήματα και σκέψεις. Είναι ένα πρώτο θήμα που διαφροποιεί τήν ως τώρα μορφή του δράματος δημιουργώντας τις προϋποθέσεις γιά τήν άφήγηση και το διάλογο. Η εισαγωγή του δεύτερου ύποκριτή από τόν Αίσχυλο και του τρίτου από τόν Σοφοκλή, οι μάσκες, τα κουστούμα και η σκευή μεταφέρουν τα δράματα από το θρησκευτικό στόν ήρωικό κόσμο. Πρόσωπα μυθικά, που τα ύποδύονατην πάντα άντρες ή θηποιοί με μάσκες, άνεβαίνονα στη σκηνή. Κουστούμα και σκευή ζωντανεύουν το μύθο. Το θέατρο γίνεται χώρος που διαγράφονατην οι αντίθέσεις άνάμεσα στις παραδόσεις και στις νέες μορφές πολιτικής σκέψης. Τόν 5ο αι. η τραγωδία δέν είναι μόνον μία μορφή τέχνης αλλά και ένας κοινωνικός θεσμός που εισάγει η πόλις. Κάτω από τήν έξουσία του έπιώνυμου άρχοντα η πόλη θεσιζεί ένα θέαμα γιά όλους τους πολίτες. Τα «θεατικά» που καθιέρωσε ο Περικλής αυτό άκριβώς το νόημα είχαν. Νά δώσουν μία οικονομική βοήθεια από τα δημόσια χρήματα στους φτωχότερους γιά να πληρώσουν το εισιτήριο (δύο όβολούς) στό θέατρο. Τόν ίδιο σκοπό είχαν και οι «χορηγίες», μία λειτουργία, ένα είδος φορολογίας που έπιβάρυνε τούς πιο πλούσιους γιά να

προετοιμασεί και να παρουσιασεί το δράμα.

Οι τρεις μεγάλοι τραγικοί ποιητές Αίσχυλος, Σοφοκλής, Ευριπίδης σφραγίζουν με τα έργα τους τη μορφή του δράματος καθιερώνονατην τραγωδία σάν ύψιστη πνευματική δημιουργία. Ό θρησκευτικός και ήρωικός μύθος γίνονατην πρόσχημα γιά τήν έλεύθερη άνασύνθεση της ζωής του ανθρώπου. Διάλογος και δράση παραμερίζονατην μουσική και τήν όρχηση.

Τά έργα που παρουσιάζονατην στις γιορτές, άν και άναφέρονατην στο λαμπρό ήρωικό παρελθόν, έχουν κέντρο τους τόν ίδιο τόν άνθρωπο. Θεϊκός φόβος, πεπρωμένο, άποφάση, δράση, ιδανικά, ανθρώπινα πάθη και συγκρούσεις προβάλλονατην μέσα από το μυθικό κόσμο. Η τραγωδία δέν μένει άπόλυτα πιστή στα γεγονότα του μύθου και δέν τα θεωρεί ιστορική άλήθεια. Οι ένέργειες του ανθρώπου και οι αίτιες που όδήγησαν σ' αυτές, προβάλλονατην μέσα από τα συγκεκριμένα γεγονότα.

Μέ τόν 4ο αι. π.Χ. η τραγωδία πεθαίνει, όπως διαπιστώνει και ο Άριστοφάνης στους Βατράχους. Είναι η περιόδος που η τέχνη παραμερίζεται από τη φιλοσοφία. Η ανθρώπινη δράση που προαμειβείται η τραγωδία γίνεται φιλοσοφικό πρόβλημα.

Ό θεατρικός χώρος

Ένα από τα γνώρισματα του θεάτρου, όταν πιά παίρνει τη μορφή παράστασης στόν 5ο αι., είναι και η άρχιτεκτονική διάταξη.

Τά «δράματα», όταν άκόμα είχαν τέλεια σχέση με τη λατρεία και έπομένως όμαδικό χαρακτήρα, δέν είχαν ένα συγκεκριμένο χώρο. Το φυσικό τούτο ήταν ο σκηνικός διάκοσμος αυτών των θεαμάτων. Μετά, που η λατρεία περιήλθε στα χέρια των «μυθμένων» και έξχωριζεί σάν τελετουργία, χρησιμοποιείται ένα συγκεκριμένο πλαίσιο που και αυτό διαμορφώθηκε γύρω από τήν κύρια τελεουργική πράξη. Έτσι ο κύκλιος χορός άποτέλεσε τόν πυρήνα γιά τη δημιουργία του θεατρικού χώρου.

Άργότερα οι δραματικοί άγώνες στα Μεγάλα Διονύσια παρουσιάζονατην στην όρχηστρα της Άγοράς. Όχι μόνον τόν 6ο αλλά και τόν 5ο αι. π.Χ. ύπήρχαν σ' αυτήν τα Ξύλινα ίκρια (Ξύλινα καθίσματα) γιά να παρακολουθούν οι Άθηναίοι τούς χορούς

Κομμάτι από κράτηρα του 4ου αι. π.Χ. από τόν Τάραντα της Κάτω Ιταλίας. Μουσείο Würzburg. Ήθοποιός με τή μάσκα του σόφρου. Στο θέατρο όλους τους ρόλους, άκόμα και τόν χορό, τούς ύποδύονταν άνδρες.

τών γιορτών και τούς διονυσιαικούς άγώνες.

Ή μείωση όμως τής σημασίας του χορικού μέρους και ή ανάπτυξη του διαλόγου μεταξυ τών ύποκριτών, πού δίνει τήν πρώτη θέση στό λόγο και στή σκηνική δράση, δημιουργούν νέες άνάγκες. Οί μάσκες, ό σκηνικός διάκοσμος, τά κοστούμια άπαιτούν δικό τους χώρο πού διαμορφώθηκε και τελειοποιήθηκε μέ τόν καλύτερο τρόπο στό θέατρο του 4ου αι. π.Χ. και άργότερα στήν έλληνιστική και ρωμαϊκή έποχή. Ή ήμικυκλική άμφιθεατρική διάταξη τών καθισμάτων, ή όρχηστρα και πίσω ή σκηνή σέ ψφώτερο επίπεδο μέ τίς παρόδους και τά παρασκήνια, έγινε ό κανόνας.

Άπό τά πρώτα θέατρα είναι τό θέατρο του Διονύσου κάτω από τήν Άκρόπολη. Ήυλίνο στήν άρχή, άρχισε νά άντικαθίσταται μέ λίθινες κατασκευές τήν έποχή του Λυκούργου γύρω στά 380 π.Χ. Ή σημερινή του μορφή είναι έργο τών Ρωμαίων. Ή ανάπτυξη τών μεγάλων ιερών— όπως οί Δελφοί, ή Έπίδαυρος— αλλά και άλλων μικρότερης άκτινοβολίας μάς χάρισαν μνημειακές κατασκευές.

Άπό τόν 3ο αι. π.Χ. και μετά, τό θέατρο είναι άνάποστο κομμάτι μιάς οργανωμένης πολεοδομικά κοινότητας όχι μόνο στήν Έλλάδα αλλά και στή Μ. Άσία, Ίταλία και Σικελία.

Κωμωδία

Ή στενή σχέση του δραματικού είδους μέ τή θρησκευτική παράδοση

δέν δημιούργησε μόνον τήν τραγωδία, αλλά και τήν κωμωδία.

Όπως ή τραγωδία ηηγάζει από τό διθύραμβο και τόν «τραγικό» χορό, έτσι και ή κωμωδία ξεπηδά από τόν «κώμο» (μιά έορταστική ομάδα πού τραγουδά) και τά φαλλικά πού άνήκουν και αυτά στον κύκλο τής διονυσιακής λατρείας. Έξελίσσεται τόν 5ο αι. — όταν ή άθηναική δημοκρατία άφηνει όλα τά περιθώρια — γιά νά ρίξει μιά αστυρική και κριτική ματιά στή σύγχρονη πολιτική πραγματικότητα.

Ή κωμωδία καταργεί τό χώρισμα πού στήνει άνάμεσα στό θεατή και τά δρώμενα ό μύθος και ή παράδοση. Στή σκηνή άνεβαίνουν καθημερινά πρόσωπα, θεοί εξανθρωπισμένοι, πού άπομυμώνονται από κάθε ύπερφυσική ιδιότητα.

Ό Άριστοφάνης μέ τά έργα του τόν 5ο αι. αλλά και στήν άρχή του 4ου δίνει μιά σαφή κοινωνική και κοσμική ύπόσταση στό θέατρο. Ό πολιτικός χαρακτήρας τής κωμωδίας θά σήσησει μέσα στον 4ο αι. γιά νά πάρει τή θέση της ή κωμωδία ήθών.

Ή «νέα κωμωδία» πού άνθει τήν έλληνιστική περίοδο σφραγίζει τήν ιστορία του θεάτρου. Ή κάτληψη του χορού σημαίνει ότι τό θέατρο ξεκόβει όριστικά από τή θρησκευτική του παράδοση και διαμορφώνεται σάν είδος, όπως τό έξερουμε σήμερα. Στή σκηνή εμφανίζεται τώρα ό καθημερινός άνθρωπος μέ τό χαρακτήρα του και τίς άδυναμίες του. Ή διακω-

μώδηση και τό γέλιο άφήνουν όλα τά περιθώρια στό θεατή νά σκεφτεί, νά κρίνει και νά σχηματίσει ό ίδιος μιά γνώμη. Σ' αυτό άσφαλώς είχε συμβάλει ό Εύριπίδης πού είχε μετακινήσει τή σύγκρουση του άνθρώπου μέ τή μοίρα του μέ τή σύγκρουση με τά πάθη του.

Ό Μένανδρος, ό κύριος εκπρόσωπος τής νέας κωμωδίας, δίνει σαφή μορφή στό θέατρο αυτή τήν έποχή. Τά έργα του, κωμωδίες ήθών, σπηρίζονται στήν παρατήρηση τής πραγματικότητας, στήν περιγραφή τών συναισθημάτων και τών καταστάσεων. Έτσι τό θέατρο ξεπηδά μέσα από τήν ίδια τή ζωή εκφράζοντας και σχηματοποιώντας όχι μόνά αυτό πού είναι ό άνθρωπος, αλλά και κείνο πού θάθελε νάιναι και δέν είναι ή δέν μπορεί νά είναι.

Athens: The Birthplace of Theater

The history of theater started in Greece with the cult of Dionysos. This cult emigrated from the northwest Asia Minor and despite the reactions, it was finally accepted and introduced to Attica in the 6th century B.C. The rural character of the cult was apparent in the ritual that displayed a cyclical dance performed by men disguised as satyrs and singing the dithyramb.

The Great Dionysia held annually in Athens in honour of Dionysos also included performances of drama narrating the life and cult of the god, where the main role was played by the chorus.

This was the situation until 534 B.C when Thespis introduced the tragedy and the first actor (hypocrites). By the 5th century, when tragedy has achieved a social status, three actors performed on stage, while the chorus was commenting on their acts and sayings. The religious character of the drama was gradually diminished and the three great tragic poets Aeschylus, Sophocles and Euripides produced plays financed by the city. The roles were exclusively played by men wearing masks.

The tragic performances were initially staged in the orchestra of the Agora and later in the theater of Dionysos at the foothill of the Acropolis.

The development of comedy, also related to the cycle of the dionysiac cult, run a parallel course to that of tragedy. Aristophanes, its main representative, drew the material for his plays from his contemporary everyday life and reality.

The tragedy, as a theatrical form, died in the 4th century, while comedy continued to be performed and reached its climax in the hellenistic period.

The «new comedy» under Menander gave to theater its final form, lasting until today.